

Abdij van Park - Geofysisch onderzoek van de pandtuin en de verhoogde tuin. Duiding en interpretatie.

1 INLEIDING

In christelijke kloosters heeft een spirituele relatie met tuinen en tuinieren altijd een belangrijke rol gespeeld in het monastieke leven van alle dag. Kloostertuinen, ook de meer functionele zoals de moestuin, hadden praktische en esthetische aspecten, maar ze waren daarnaast ook steeds dragers van een religieus en filosofisch gedachtengoed¹. Over het samenvallen van tuininrichting, plantenkeuzes en het tuinieren, met christelijke monastieke symboliek bestaat een aanzienlijke literatuur². Hierop kunnen we terugvallen voor de interpretatie van wat het geofysisch onderzoek in twee tuinen in de Abdij van het Park te Leuven in beeld bracht. Deze literatuur kan, samen met de resultaten van het tuinarcheologisch onderzoek, ook een nieuw ontwerp voor de pandtuin en de gesloten tuin inspireren.

1.1 HORTUS CONCLUSUS

De pandtuin, of *hortus conclusus*, is een tuin die in de kern van het monastieke religieuze leven gelegen is. Veelal bestaat deze ingesloten tuin uit een vierkante of rechthoekige geometrisch opgebouwde tuin, die aan vier zijden omgeven is door een pandgang.

De origine van deze tuinen is te vinden in de Romeinse architectuur. Het Romeinse '*claustrium*' met als betekenis 'besloten plek', was een ommuurde en van het klimaat afgeschermd tuin. De term 'klooster', als benaming voor de hele religieuze gemeenschap en alle gebouwen, werd overgenomen van de naam van deze centrale tuin. Dit drukt uit hoe belangrijk de pandtuin was voor het monastieke leven er omheen³.

Een pandtuin combineerde bescherming tegen de elementen, en contact met het klimaat, met frisse buitenlucht en zonlicht. Monasteriumgebouwen hadden geen raamopeningen aan de buitenzijde, en onttrokken dus het daglicht via deze tuin, en via de open pandgang. De open binnentuin plaatste zo het ritme van de seizoenen en van de hemellichamen centraal in de gemeenschap. Aan de schaduwen die geworpen werden op de muren van de pandgang, kon men de tijd aflezen⁴.

De overdekte rondgang aan vier zijden van de tuin verzorgde de toegang tot alle belangrijke kloosterruimtes: de kerk of kapel, de kapittelzaal, de refter, de bibliotheek en het *dormitorium* en vormde zo het hart van het kloosterleven⁵. Meer symbolisch hield de open tuin de blik naar binnen gericht, en weerspiegelde hij het christelijke idee dat god licht brengt in de menselijke duisternis⁶.

Deze centrale rol werd ook uitgedrukt in de architectuur van een pandtuin. Het ontwerp was er op gericht om gezien te worden vanuit de vier pandgangen, met de tegenoverliggende pandgang als decor achter de centrale tuin. Daarbij werd ritme, diepte en perspectief gezocht, door middel van de inrichting en de beplanting. Bij het wandelen in de pandgang waren vanuit iedere zijde steeds afwisselend nieuwe elementen te zien op de

¹ Hales, M. (2000). *Monastic gardens*. New York, p. 10-13.

² Zie: 6. Literatuur, voor een kort overzicht van de meer recente literatuur over dit onderwerp.

³ Hales, M. (2000), p. 16.

⁴ McLean, T. (2014), p. 13-57: *The Monastic Garden*.

⁵ Hales, M. (2000), p. 18.

⁶ Hales, M. (2000), p. 21

voorgond. Op het midden-plan bevonden zich in geometrische patronen geschikte paden en perken, waarachter enkele hogere bomen of heesters in de hoeken te zien waren, geschikt tegen een gebouwdeel op de achtergrond⁷.

Toch moet de invulling van de centrale tuin eerder als sober omschreven worden. Als een symbool voor puurheid en continuïteit werd dikwijls gebruik gemaakt van strakke geometrische grasvlakken, en van groenblijvende planten. Er is geen enkele echte Middeleeuwse bron die andere planten vermeldt als kort gras, pijnbomen en jeneverbessen⁸. De kleur groen was zeer belangrijk, als een symbool voor hergeboorte en voor het eeuwige leven. Aan de kleur groen werd nog meer symboliek verbonden. Het zou een kalmerende en helende kracht hebben, en met een oase in de woestijn geassocieerd worden. Het zou ook, de geesten verfrissen van de broeders tijdens het werk en tijdens de studie⁹.

In recentere eeuwen komen iets minder sobere pandtuinen voor. Naast de symboliek werd ook rekening gehouden met het wat warmere en drogere microklimaat in een gesloten tuin. Mediterrane planten, of zelfs winterharde tropische planten, behoren tot de mogelijkheden. Een 14de eeuwse beschrijving van een gesloten tuin stelt dat er aan de randen van het gras het beste werd gekozen voor heesters en bomen die veel schaduw konden produceren in de zomermaanden, zoals cipressen, vijgenbomen of granaatappelbomen¹⁰.

De indeling was formeel en verdeelde de tuin in vier vakken rond een centraal element. Waar mogelijk werd hiervoor een waterbekken of een fontein gekozen, wat gevoed werd met regenwater van de omliggende daken. De centrale waterpartij (of soms fontein) was een verwijzing naar de hof van Eden, waarin zich centraal een bron bevond, die zich verdeelde in de vier hoofdrievieren. Vier paden die vanaf de centrale waterpartij naar de openingen in de pandgang lopen, symboliseren deze stromen¹¹.

Ondanks de centrale aanwezigheid van de pandtuin, werd er zelden dwars doorheen gelopen. Enkel bij het tuinieren bewoog iemand zich via alle planten en perken door de tuin. Daar nodigt het ontwerp van de tuin ook niet toe uit. Monniken verbleven bij het verpozen in de tuin veelal in de hoeken of bleven op bankjes langs de buitenste perimeter zitten¹². Gezien de tuin de belangrijkste bron van daglicht was, waren meestal ook aan de binnenzijde van de pandgang leesbanken voorzien. Daar gezeten, met de rug naar de tuin, valt het licht op het boek wat gelezen wordt.¹³

1.2 HORTUS MEDICINALIS

Medicinale tuinen zijn erg zeldzaam geworden, en er zijn weinig intacte voorbeelden bewaard gebleven. Maar niet zo erg lang geleden waren tuinen met een verzameling een genezend geachte kruiden en planten de enige manier waarop medische farmacologie kon worden toegepast en onderzocht.

Kloosters beschikten over een medicinale tuin, waarvan ze gebruik maakten om medicatie samen te stellen voor patiënten. Deze bevatte niet enkel planten en kruiden om dagdagelijkse remedies mee toe te passen, maar eveneens planten waarmee patiënten *'in extremis'*, behandeld konden worden. Voorbeelden zijn sterk verdovende narcotica, zoals mandragora (alruin), opium, conium (gevlekte scheerling) of bilzenkruid. De invloed van contacten met de Arabische wereld is erg duidelijk in de medicinale tuin. Zowel aan het areaal aan geïmporteerde planten en kruiden als aan enkele technieken die in de apotheek gebruikt werden om de kruiden te verwerken, zoals destillatie¹⁴.

Medicinale tuinen waren veelal ommuurd of met een haag omsloten, en niet vrij toegankelijk. Meestal waren ze gelegen op een zonnige plek, aan de buitenzijde van de kloostergebouwen, en aansluitend bij de infirmerie. Gewoonlijk gaat het om vrij kleine tuinen, die ordelijk georganiseerd werden in rechthoekige bedden¹⁵. Ze hadden

⁷ Hales, M. (2000), p. 19.

⁸ Landsberg, S. (2004), p. 36; Zie ook Beswick, F. (2007). *Shoots out of Eden: Christian monastic gardening in the British Isles*. Bury St Edmunds. Voor christelijke plantensymboliek en plantenlijsten.

⁹ Hales, M. (2000), p. 23; Landsberg, S. (2004), p. 36.

¹⁰ Landsberg, S. (2004). *The medieval garden* (Repr.), London, p. 13.

¹¹ McLean, T. (2014). *Medieval English gardens* (Dover edition), Dover, p. 28.

¹² Hales, M. (2000), p. 19.

¹³ Beswick, F. (2007), p. 13.

¹⁴ Landberg, S (2004), p. 84-85 ; McLean, T. (2014), p. 172-182: overzicht van in bronnen vermelde planten en hun gebruik. Zie ook Beswick, F. (2007). *Shoots out of Eden: Christian monastic gardening in the British Isles*. Bury St Edmunds. Voor christelijke plantensymboliek en plantenlijsten.

¹⁵ McLean, T. (2014), p. 29.

een sterk gesloten karakter vanwege het assortiment aan potentieel gevaarlijke planten, alsook om de collectie planten te beschermen. In deze tuin, in de praktijk de medicijnenkast van het klooster, kon enkel met kennis van zaken geoogst en getuind worden. Hoewel er bronnen zijn die vermelden dat patiënten konden wandelen in de tuin van de infirmerie, waren voor patiënten die zonlicht en rust nodig hadden meestal ook aparte wandeltuinen voorzien.

Er zijn weinig getuigenissen voor het verkopen van producten uit een medicinale tuin. Deze tuin was voornamelijk gericht op de eigen behoeften, en alles wat niet gebruikt werd, werd gedroogd. Het moderne woord 'drug' komt van het Angelsaksische 'driggen', wat 'drogen' wil zeggen. De apotheek die verbonden was aan een infirmerie, was gevuld met gedroogde kruiden¹⁶.

2 DE PANDTUIN

2.1 BESCHRIJVING

Centraal zien we een depressie, die momenteel is opgevuld met organisch aangerijkt materiaal. Het idee van een centrale cirkelvorm, als symbool van de bron in de *Hof van Eden*, bleef tot op vandaag bewaard in de pandtuin. Momenteel gaat het echter om een cirkelvormig grasperk dat afgeboord is met losse stenen. Boordend aan de pandgang zijn aan de vier zijden verhardingen voorzien. In de tuin staan momenteel nog enkele bomen, waaronder een taxus en een moerbeiboom.

In de vier hoeken komen op de geofysische beelden punten en cirkelvormige anomalieën voor. In het zuidoosten zien we twee scherp afgelijnde anomalieën.

2.2 INTERPRETATIE

Wat op de geofysische beelden te zien is, is een klassieke historische inrichting voor een pandtuin in een klooster (*supra*). Een centrale waterpartij, in combinatie met vier paden, en paden die gelegen zijn tegen de pandgang. In de hoeken zijn meer verstoringen te bemerken. Deze zijn te koppelen aan plantpalen en plantgaten, en weerspiegelen plekken waar ooit wat hogere planten of struiken gestaan hebben (hoger ten opzichte van de vakken met kort gras). In het zuidoosten zien we twee scherp afgelijnde anomalieën. Mogelijk hebben we hier met een regenwatertoevoer voor het centrale element te maken.

3 DE VERHOOGDE TUIN

3.1 BESCHRIJVING

In de verhoogde tuin werd recent een gescheiden rioleringssysteem voor de naastgelegen gebouwen aangelegd.

De bouwnaad die te zien is in de huidige gevel aan de zijde van de verhoogde tuin, komt overeen met het gebouw waarvan de meest westelijke vier hoge ramen te zien zijn op de gravure van *Harrewijn en Van Croes* uit 1663. Voor dit gebouw, de infirmerie, bevond zich een verhoogde tuin. Deze tuin is op de gravure zichtbaar ommuurd.

Op de geofysische beelden was helaas niet veel van de toenmalige tuininrichting af te lezen. Dit heeft enerzijds te maken met de recente werkzaamheden, maar anderzijds is in deze tuin mogelijk steeds met verhoogde plantbedden gewerkt.

¹⁶ McLean, T. (2014), p. 29

3.2 INTERPRETATIE

Met zijn ligging aan de zuidzijde van de infirmerie, en zijn gesloten concept, hebben we hier vermoedelijk te maken met de medicinale tuin, horend bij de infirmerie.

Waarschijnlijk kan uit gegaan worden van een afgeschermd tuin (muur en verhoogd via een keermuur). De binnenruimtes die zich onder de eerste vier ramen bevinden, en die toegang hebben tot de ommuurde tuin, zijn mogelijk aanhorigheden van de medicinale tuin geweest. Misschien waren dit ruimtes waarin de hovenier/apotheker planten kon potten, stekken, drogen, of misschien zelfs verder verwerken.

4 MOGELIJKE ONDERZOEKSVRAGEN

Er zijn vijf thema's waarvoor gerichte archeologische proefputten –en sleuven, en tuinarcheologische opgraving, meer informatie zouden kunnen bieden.

- 1) Stratigrafie, fasering en datering van de aangetroffen anomalieën
- 2) Tuininrichting, structureel (gebruikte materialen, ligging van paden, bedden, waterpartij, plantpotten enz..)
- 3) Tuininrichting, botanisch (archeo-botanische sporen van bomen, struiken, kruiden en bloemen..)
- 4) Waterhuishouding (bewatering, citerne, centrale waterpartij, afwatering..)
- 5) Windrichtingen en zonlicht. Voor de historische lezing van de archeologische resten, en ondersteunend aan een nieuw ontwerp zou nagegaan kunnen worden waar voor beide tuinen per seizoen veel zon of veel schaduw voor komt.

5 VOORSTELLEN VOOR EEN NIEUW ONTWERP

Gezien door middel van het geofysisch onderzoek een zeer typische en herkenbare inrichting voor de pandtuin werd vastgesteld, stellen we voor om voor de reconstructie dicht bij dit eeuwenoude ontwerp te blijven. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van de kennis over de symbolische rol van de kleur groen en van de gekozen planten. Aansluitend zou voor de *Norbertijnerabdij van het Park* door middel van de plantenkeuze ook een verband kunnen gecreëerd worden met het missiewerk en de geschiedenis van de orde in Brazilië¹⁷.

Voor de reconstructie van de medicinale tuin zou indien mogelijk het gesloten karakter opnieuw versterkt moeten worden. Ook hier stellen we voor om zo veel mogelijk bij een historische bedden-opbouw en plantenkeuze te blijven.

Ongetwijfeld levert het gravend archeologisch onderzoek nog een grote hoeveelheid bijkomende informatie, waarmee beide tuinen gereconstrueerd zullen kunnen worden met waardevolle accenten die het verleden van de tuinen terug tot leven zal brengen.

Elke Wesemael, ARON bv, 20/02/2020

6 LITERATUUROVERZICHT

- Beswick, F. (2007). *Shoots out of Eden: Christian monastic gardening in the British Isles*. Bury St Edmunds: Arima Publ.
- Chen, G. (2011). *Landscape architecture: planting design illustrated*. Irvine, California: ArchiteG, Inc.
- Creighton, O. H. (2009). *Designs upon the land: elite landscapes of the Middle Ages*. Woodbridge, UK ; Rochester, NY: Boydell Press.
- Currie, C. K. (2005). *Garden archaeology*. York: Council for British Archaeology.

¹⁷ <http://norbertijnenabdijvanpark.be/de-abdij-van-park-in-heverlee-erfgoed-site-en-museum/>

- De Maegd, C., & Belgien (Eds.). (2003). *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: inventaris Limburg. D. 1: Gingelom, Halen, Herk-De-Stad, Nieuwerkerken en Sint-Truiden*. Brussel.
- De Maegd, C., & Belgien (Eds.). (2007). *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: inventaris Limburg. D. 3: Alken, Borgloon, Heers, Kortesseem, Wellen*. Brussel.
- Hales, M. (2000). *Monastic gardens*. New York: Stewart, Tabori & Chang.
- Harney, M. (Ed.). (2014). *Gardens & landscapes in historic building conservation*. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.
- Landsberg, S. (2004). *The medieval garden* (Repr). London: British Museum Press.
- Lawrence, C. ., Frankemölle, E., & Ad Rem Tekst (Amsterdam). (2004). *Kloosterleven in de middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*. Amsterdam [etc.: Pearson Longman.
- Liddiard, R. (Ed.). (2007). *The Medieval park: new perspectives*. Macclesfield : London: Windgather Press ; Distributed by Central Books Ltd.
- MacDougall, E. B. (Ed.). (1986). *Medieval gardens*. Washington, D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- McLean, T. (2014). *Medieval English gardens* (Dover edition). Mineola, New York: Dover Publications, Inc.
- Petit, J.-G., & Saint-André, J.-P. (Eds.). (2009). *Médecine et hôpitaux en Anjou: du moyen âge à nos jours*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Psaki, R., & Hindley, C. (2002). *The earthly paradise: the Garden of Eden from antiquity to modernity*.
- Sharky, B. (2016). *Thinking about landscape architecture: principles of a design profession for the 21st century* (First edition). New York, NY: Routledge.
- Walker-Meikle, K. (2012). *Medieval pets*. Woodbridge, Suffolk, UK ; Rochester, NY: Boydell Press.
- <http://norbertijnenabdijvanpark.be/de-abdij-van-park-in-heverlee-erfgoed-site-en-museum/>